

HET VROUWELIJK COLLECTIVUM.

Het beweeglijke taalleven met zijn ebbe en vloed, zijn golving en deining, berustend in laatste instantie op de sociale wetten van integratie en differentiatie, wordt gekenschetst door een voortdurenden drang van het abstracte naar het konkrete en van het konkrete naar het abstracte. Het doorgangsstadium tusschen deze beide polen is het collectivum, veelal vrouwelijk, maar m. i. slechts omdat de abstracta hoofdzakelijk feminini generis zijn. Het wil mij namelijk, in afwijking met een herhaaldelijk verkondigde opinie, voorkomen, dat het vrouwelijk collectivum zijn geslacht niet aan eigen aard en wezen ontleent, maar doorgaans aan zijn oorsprong uit het abstractum. Niet dē begripsgelijkvormigheid van femininum en collectivum ligt hier ten grondslag, maar van femininum en abstractum. Bij de vorming van het vrouwelijk woordgeslacht in de wordingsperiode onzer Indogermaansche talen heeft zonder twijfel het waardeeringsonderscheid van „levend” en „meerderwaardig” gegolden, onderscheidenlijk ten opzichte van het levenlooze, en van het levenlooze én meerderwaardige, maar vooral ook dat van het potentiële en het (gerealiseerde) zijnde. En nu komt het femininum, wat deze fundamentele notie betreft, alléén met het abstractum overeen, dat immers de potentiële essentie uitdrukt, *niet* met het collectivum, dat de essentie uitdrukt in zoover deze alreeds gerealiseerd, maar nog niet als enkelvoud of meervoud gespecificeerd is. Tusschen femininum en collectivum bestaat dus noch wezenlijk, noch ook feitelijk verband, zooals uit het onderstaande: enkele grepen uit de Indogermaansche taalhistorie, inzonderlijk die van het Latijn en Grieksch, moge blijken.

1. Volgens de bekende theorie van Joh. Schmidt, *Die Pluralbildungen der Indogermanischen Neutra*, is de uitgang -ā (ten deele > ā) van den nom. accus. plur. der idg. neutra (o-stammen) niets anders dan die van den nom. sing. der feminina: hier is niet slechts formeele gelijkheid, maar identiteit. Ten gevolge van den drang van het abstracte naar het konkrete had zich namelijk in semantisch opzicht een idg. abstractum als *desmā „verbinding” tot een collectivum *desmā „bindmiddel, bindmateriaal” ontwikkeld. Verbonden met een streven naar specificatie bewoog zich deze drang naderhand in de richting van het meervoud, zoodat gr. *δεσμά* „de banden” beteekende, maar naast een formatie als *δεσμοί* toch nog steeds aan zijn kollektieven oorsprong bleef herinneren door zijn konstruktie met het werkwoord in het enkelvoud. Of, om het klassieke voorbeeld te noemen: voor het gr. *ζυγά*, lat. *juga*, ved. *yugā*, got. *juka*, ob. *iga* dienen wij een idg. abstractum *jugā te veronderstellen, dat „verbinding” beteekende (immers behoorende tot de maagschap van *ζεύγνυμι*), maar waarin de bijbeteekenis van „koppeling” zich aldoor meer ontwikkelde, om straks tot hoofdbegrip te worden: éerst in het collectivum *jugā „jukwerk”, dan in het onzijdig meervoud nom. acc. *jugā „de jukken”, waarop berusten *ζυγά*, *juga* enz.

De begripsontwikkeling in de eerste periode van dit proces is dus geheel gelijk aan die, waarvolgens gr. *δηλική* de beteekenis kreeg van *δήλικες* (kollektief genomen, b.v. *ὃν περὶ πάσης τῆς δηλικῆς* E 325); *συγγένεια* die van *συγγενῆς*; *ὑπερησία* die van *ὑπερήται*; *φραγία* die van *φρατέρες*;

θεραπεία die van *θεράποντες*; lat. *custodia*, *magistratus*, *paupertas*, *juventa* onderscheidenlijk die van *custodes*, *οἱ ἐν τέλει* (ambtenaarswereld), *pauperes*, *juvenes*. Zoo drukt ons *jeugd* en *jonkheid* óók de kollektiviteit van jeugdige personen uit.

2. Terwijl bij *δεσμά*, *ζυγά* e. d. de specifikatiedrang tot het meervoud leidde, wint andermaal het streven naar individualiseering het op den specifikatiedrang. Zoo beteekent gr. *δηλική* ook één persoon afzonderlijk, b.v. *ἀλλὰ νεώτερός ἐστιν, δηλική δ' ἐμοὶ αὐτῷ γ* 49; en hetzelfde geldt van *συγγένεια* en *magistratus*, terwijl wij het individueele stadium van vormen, beantwoordende aan onze collectiva *jeugd* en *jonkheid*, aantreffen in het Engelsche *youth* en het Fransche *jeunesse*. Ook *vriendschap* in zegswijzen als „hoor eens vriendschap!” heeft individueele beteekenis, al is het met een gevoelsnuance van scherts of ironie¹⁾; eveneens *ondeugd* in „jij ondeugd!”

Een merkwaardige groep vormen in dit individueele stadium in het Grieksch, Italisch en Balto-Slavisch de mannelijke substantiva op *-ā*, zooals gr. *νεανίας* „jongeling”, lat. *auriga* „wagenmenner”, ob. *sirota* „weeskind”. Klaarblijkelijk berusten zij op eigenschaps- en verbaalabstracta, en de vraag is gewettigd, of men voor hen wel een vrouwelijk collectivum als doorgangsstadium dient aan te nemen. Veelal toch vindt men hiervan geen spoor, en het is niet in te zien, waarom een russ. *starina* „oude man”, en een gr. *νεανίας* „jongeling” zich niet even onmiddellijk uit eigenschaps-abstracta zouden hebben kunnen ontwikkelen, als dit met ons *vriendschap* „vriend” het geval kan geweest zijn. Toch is dit niet waarschijnlijk en wij mogen ons door negatieve argumenten niet op een dwaalspoor laten brengen. Zoo vinden wij b.v. in het Oudbulgaarsch *sirota* nog wel als abstractum, maar van het hieraan beantwoordende vrouwelijke collectivum geen spoor, en in de hedendaagsche Slavische talen evenmin; en toch bewijst het Litausche *siratā*, aan het Slavisch ontleend, dat dit het collectivum moet hebben gekend. In ieder geval echter is het vrouwelijk abstractum het uitgangspunt geweest; en zoo berust dus *ἀγρότης* „landbouwer” op een **ἀγρωτά* „landbouw”; *ἑτης* (in plurali) „bloedverwant” op een **ἑτά* „bloedverwantschap”; *δημότης* „lid van den demos” op een **δημονά* „lidmaatschap van den demos”. Voor het Latijn vermeld ik *scriba* en het reeds genoemde *auriga*, ontstaan uit *ās* en *-iga* (*ago*), vgl. *ōreae* „de teugels”, met *au* voor de klankwettig-juiste *ō* tengevolge van de bekende neiging in de kultuurtaal zich te vrijwaren voor vulgarismen; het had dus oorspronkelijk de beteekenis van „de teugelviering”. In het zoo behoudende Slavisch vertoont het adjektief bij zulke masculina vaak nog den vrouwelijken vorm, b.v. *sluga moja* „mijn dienaar”. Dit „dienaar” ontwikkelde zich uit ob. *sluga* „het dienen” langs den weg van „die Bedienung”. Zoo ook ontwikkelde zich ob. *junota* „jeugd” over „jonkheid” tot „jongeling”, en *vojevoda* „legerleiding” tot „leider”. Nog diene als merkwaardigheid te worden vermeld, dat in het Nieuwsloveensch de aldus ontstane geslachtsverandering ook de deklinatie heeft beïnvloed: dat ook het Grieksch zich

1) Joh. Schmidt, *Pluralbildung* bl. 25, vermeldt zulk een gebruik van *früingschap* te Bonn als iets merkwaardigs.

althans aanvankelijk in die richting bewogen heeft, bewijst de nieuwe nominatief op *-s* en de genitief op *-ov*: formantia van mannelijken aard.¹⁾

Meer aanleiding om het bestaan van een vrouwelijk collectivum als doorgangsstadium te betwijfelen, dan het boven vermelde ob. *sirōta*, bieden b.v. lat. *repulsa* „het afwijzen”, dan: „de daad van achteruitzetting, het weigerend antwoord”; *offensa* „ergernis”, dan: „steen des aanstoots, individuëel krenking”; got. *kaūripa*, vgl. skr. *gurutā* „zwaarte”, waarvan de betekenis zich ontwikkelde vanuit het abstrakte „zwaarte” tot het konkrete „last”. In gevallen als deze schijnt de ontwikkelingslijn inderdaad rechtstreeks te loopen van het abstrakte naar het individuëel-konkrete.

3. Daar is nog een andere groep van gevallen, waarin het vrouwelijke collectivum, naar men zegt, als doorgangsstadium dienst deed. Maar ditmaal volgt de begripsontwikkeling, met formeele verandering als gevolg, grootendeels de omgekeerde richting en beweegt zich dus van het konkrete naar het abstrakte.

Ik kies het klassieke voorbeeld van lat. *gaudium*, dat zich ontwikkelde tot het fr. *joie*, ital. *gioia*, beiden vrouwelijk. Wij moeten uitgaan van het onzijdig meervoud *gaudia gaudiorum*, dat evenals b.v. *colla, guttura, ora, pectora, terga, corpora, regna, funera*, en *iussa, promissa, responsa, vota* naast *gaudium* enz. stond, en als collectivum dienst deed. Immers uit de parallelie van gr. *τόξα, ἔργα, δῶρα* e. d. (*χρυσὸς γὰρ ἐρύκακε, δῶρα θεοῖο* Y 268) blijkt, dat het niet aangaat hier met Appel, *De genere neutro intereunte*, bl. 16 v.v., uitsluitend, of ook maar hoofdzakelijk, metrischen oorsprong aan te nemen, in zoover deze vormen nl. den dichter meer geeigend voorkwamen voor het metrum. Deze en dergelijke neutra hebben als collectiva trouw de herinnering aan hun oorsprong bewaard, waarover onder n°. 1 gesproken is. *Gaudia*, als collectivum, beteekende dus uiteraard „voorwerpen van vreugde, velerlei zingenot, soorten van vreugdebetoon”, maar krachtens diezelfde kollektieve betekenis óók „vreugde, zingenot, vreugdebetoon”; *folia* beteekende „bladwerk”, maar ook „blad”: en juist door den drang naar het konkrete en individuële is deze laatste betekenis steeds meer op den voorgrond getreden. Zoo vinden wij bij Plautus *gaudium* nog meer in het enkelvoud dan in het meervoud (ik reken de *casus obliqui* mee), ofschoon dit b.v. in Poenulus v. 1275 typisch met *laetitia* verbonden is: *hac me laetitia adfecistis tanta et tantis gaudiis*; zie verder Lodge s. v. Maar bij Lucretius, Vergilius, Horatius, Propertius, Tibullus, Ovidius, Valerius Flaccus, Juvenalis, Ausonius komt het, zooals Appel ons meedeelt, uitsluitend in het meervoud voor. Slechts bij Catullus komt het eens voor, met *elisie*. Toen nu het Christendom zijn intrede deed, had een soort van begripsdifferentiatie plaats, in zoover in de Vulgaat *gaudium* steeds van de eeuwige zaligheid gezegd wordt. Maar weldra had *gaudia* ook deze betekenis veroverd, en het zijn juist de Christelijke formulaire uitdrukkingen geweest, als: *ad aeterna gaudia pervenire*; — *gaudia coelestis patriae sempiterna*

1) Wat het *νεανίας*-type betreft, dient te worden opgemerkt, dat dit zich wellicht nog langs andere wegen kan hebben ontwikkeld; zie hierover Neisser, B. B. XX, bl. 45 v.v. en de mededeeling van Fraenkel, I. F. Anz. XXIX, bl. 63. Dit doet echter aan de waarde van bovenstaande uiteenzetting niets af.

e. d., die tot den overgang naar de kategorie van het vrouwelijk enkelvoud in ruime mate hebben bijgedragen. Bij Gregorius van Tours staan de zaken zóo, dat Bonnet bij uitdrukkingen als Mart. III, 9 aanteekeut: „il est très probable qu'on doit voir dans *gaudia* le substantif féminin qui est devenu gioia en italien, joie en français, et cependant, à la rigueur, on pourrait le regarder encore comme accusatif pluriel” (bl. 351). Natuurlijk biedt ook de *Peregrinatio Aetherae* merkwaardige gegevens, b.v. IV, 6 *virgultas*. En zoo werd, zooals gezegd, het onzijdig meervoud *gaudia* tot het fr. *joie*, zoo werd ook *jolia* tot *feuille*; *nubila* tot ital. *nuvola*; *responsa* tot fr. *réponse*; *anxia* tot spa. ital. *ansia*, ofr. *ainse*; *fortia* (Prudentius *Apoth.* 1061: *ne majestas sua fortia perdat*) tot fr. *force*, ital. *forza*.

En nu de vraag, die hier voor ons van belang is: heeft bij dit ontwikkelingsproces het vrouwelijk collectivum heusch als doorgangsstadium gefungeerd? Of laat ik liever vragen: kan hier van een vrouwelijk collectivum eigenlijk wel sprake zijn? Immers, wij hebben te doen met een neutrum plurale, dat van huis uit kollektieve beteekenis had meegebracht, dus met een kollektief neutrum, waarvan de beteekenis zich steeds meer in individualistische richting ontwikkelde, zoodat het ten slotte geheel de waarde kreeg van een enkelvoud. Zóo kwam een woord als *gaudia* „vreugde” naast een *laetitia* „vreugde” te staan. Is het wonder, dat men deze woorden is gaan beschouwen als zijnde van gelijk geslacht, en dat men dus het kollektieve, maar geïndividualiseerde, onzijdig meervoud met het vrouwelijk enkelvoud verwisseld heeft? Nochtans: zoolang naast *gaudia* een *gaudium* stond, kon dit laatste als dekking dienen. Maar toen door het formeel gelijkmaken van mannelijk en onzijdig enkelvoud het neutrum als grammaticale kategorie verloren was gegaan, kon een vorm als *gaudia*, gegeven zijn beteekenis, zich ook niet langer voor gelijkstelling met het vrouwelijk enkelvoud vrijwaren. Het wil me dus voorkomen, dat men de gestelde vraag ontkennend moet beantwoorden, en dat men hier eigenlijk niet van een vrouwelijk collectivum kan spreken, omdat de overgang immers plaats had van het onzijdig collectivum naar het vrouwelijk enkelvoud. Slechts in zoover zou het bezigen van dezen term gewettigd kunnen schijnen, als gedurende zekeren tijd eenige verwarring en onhelderheid in het gevoel der sprekers moet hebben geheerscht. Aldus ten tijde van Gregorius, en bij gevallen als: *huius arbustae* Patr. X, 3; *cum grande spolia* Hist. Franc. II, 7; *sponsaliae diem* Patr. XX, 1 aarzelen wij te kiezen tusschen beide kategorieën. Scherpzinnig teekent Bonnet hierbij aan: „Les pluriels latins ne seraient pas devenus singuliers dans les langues romanes, les neutres ne seraient pas devenus féminins, s'il n'y avait eu un temps où ces catégories n'étaient pas des catégories distinctes dans la pensée de ceux qui parlaient ou écrivaient” (bl. 352). Ook is hier de richting in de begripsontwikkeling van het konkrete naar het abstrakte¹⁾, voor zoover die plaats had (*gaudium* „vreugdebetoon”

1) Dit is o. m. het geval, waar het lokale *qua* of *ubi* een kausale of temporeele beteekenis krijgt. Zoo b.v. Peregrin. Aether. IV, 2: *Hic est locus Choreb, ubi fuit sanctus Helias propheta, qua fugit a facie Achab regis*; Tertull., Scorp. IX: *ex illa enim negatione tantundem tenebitur, qua se Christianum negando Christum in se negans etiam ipsum negavit* (waar men *quia* emendeert).

→ *gaudia* „vreugde”; *fortia* „krachtmiddelen” → *fortia* „kracht”), zuiver toevallig en slechts veroorzaakt door het feit, dat door het femininum de abstracte beteekenis meer werd begunstigd.

Zonder twijfel heeft dit verschijnsel tot het *finale* verdwijnen van het neutrum in de Romaansche talen veel bijgedragen, en aldus meen ik de woorden van Löfstedt, *Kommentar*, bl. 134 te moeten verklaren, waar hij betoogt: „und so ist diese Entwicklung... zu einem der wichtigsten Momente in der Geschichte des Untergangs der lat. Neutra im Romanischen geworden”. Immers, mocht L. hiermee bedoelen, dat het den grootsten stoot gegeven heeft, dan zou ik mij met zijn zienswijze kwalijk kunnen vereenigen: omdat juist slechts een verregaande vervloeiing van neutrum met masculinum, naar we zagen, de oorzaak werd, dat het neutrum plurale als zoodanig zich niet langer kon staande houden. En wat nu het geheel van het verloop dezer begripsontwikkeling betreft, moet mij nog een opmerking van het hart. Men kan hier inderdaad met Löfstedt van een „eigentümlicher sprachgeschichtlicher Kreislauf” spreken (bl. 136), en ook ik heb me daartoe wel eens laten verleiden, zoodat ik hier ten deele tegen mij zelf polemiseer. Maar dan toch slechts in zeer oneigenlijken zin. Want al zijn begin en eindpunt hier vaak het vrouwelijk abstractum, dus b.v. *gaudiā f. sg. „vreugde” → *gaudiā f. sg. „vreugdebetoon” → *gaudia* n. pl. „vreugdebetoon”, dit laatste steeds meer geïndividualiseerd, dan ten slotte → *gaudia* f. sg. „vreugde”: toch moeten wij bedenken, dat dit laatste stadium geheel in aard van de vorige verschilt, en zuiver mechanisch is. „Die romanische sprachen”, zegt Joh. Schmidt, *Pluralbildung*, bl. 22, „haben zahlreiche neutra zu feminina gemacht, indem sie den lateinischen plural, lediglich durch seine äussere erscheinung verführt (ik kursiveer), als fem. auf -a auf-fasten”.

Mijn konklusie luidt: dat het femininum niet uiteraard kollektief werd opgevat, ja dat zelfs geen nauwe betrekking tusschen „vrouwelijk” en „kollektief” valt waar te nemen. Wáár deze betrekking optreedt, heeft de kollektieve beteekenis zich uit de abstracte ontwikkeld ten gevolge van den taaldrang, die de begripsontwikkeling van het abstracte naar het konkrete drijft.

JOS. SCHRIJNEN.

BOEKBESPREKING.

L. SPITZER, *Die Umschreibungen des Begriffes „Hunger” im Italienischen* [Beihefte zur Zeitschr. f. rom. Philol., 68]. Halle, Niemeyer, 1921. (Pr. M.42).

In deze studie, die getuigt van een wonderbaarlike belesenheid en levendigheid van geest, verwerkt de Heer Spitzer materiaal dat hij heeft verzameld gedurende de drie jaren zijner werkzaamheid als censor te Weenen. Om te beletten dat de talrijke klachten over honger de correspondenten der Italiaanse krijgsgevangenen bereikten, moesten de daarop betrekking hebbende passages in hun brieven worden opgespoord en onleesbaar gemaakt. De gevangenen, van hun zijde, deden hun best om hun mededelingen